

Al m s hif sinin b disi

Şeirimizin “qus dili”

Gülşən Əliyeva Kəngərli professor

**“Heç kimsə Nəsimi sözünü kəsf edə bilməz,
Bu quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq”.**

... Nəsimi Nəvaini, Nəvai Füzulini - üçü bir yerde Orta əsrlərin möhtəşəm türk poeziyasını yaradıb. Şərq və türk ədəbiyyatının ən zəngin dövrü olan XIII-XVIII əsrləri əvvələdiyi bu dövrün poetik təkamülü belə təyin oluna bilər: fəlsəfi poeziyadan poetik fəlsəfəyə! Bu təkamülü təməli, tükənməz hərəkətverici enerjisi - Yəsəvi, Ömər Xəyyam, Firdovsi, Əbu Nüvas, Yunis Əmrə, Mövlana, Xaqani və Şeyx Nizami intibah poeziyası idi. Nəsimi, Nəvai və Füzuli XIII-XVIII əsrlər Orta əsrlər türk poeziyasının rüknəri idi.

Cəngavər Nəsimi öz coşqun poeziyası ilə Nəvaini və bütün türk təfəkkürünü silkələyib oyatdı. Nəsimi coşub-daşan, kükəyən dağ çayı idi, Nəvai nəhrinə dolub ümman yaratdı, Füzulidə isə sakitləşib kama doldu: hüsün, eşqin, qəmin kainatdakı poetik-fəlsəfi sahmanını yaratdı. Nəsimi başlangıç idi - Füzuli zirvə! Ondan sonra Azərbaycan ədəbiyyatında heç kim bu zirvəyə çıxa bilmədi.

Nəsimi farsdilli şeirimizin tarixi-poetik möqamını dəyişdi. İlk dəfə məhz o Şeyx Nizaminin zirvəsində bulduğunu fars dilli şeirlərin təzyiqini və təsirini dəf etdi, möhtəşəm “Xəmsə”lərin və “Şahname”lərin hakim olduğu Şərq poetik aləminə ana dili ilə silahlanmış bir cəngavər kimi daxil oldu və ərəbi də, farsı da türk şeir dili də - quş dilində danişdirdi.

Bu tanrıların, peyğəmbərlərin, mələklərin “Ənəlhəq” deyib özünü hər şeydən və hər kəsdən uca tutan İNSANın dili idi.

Həqtəala adəm oğlu özüdür.
Otuz iki həq kələmi sözüdür.
Cümələ aləm bil ki, Allah özüdür,
Adəm ol candı ki, günəş üzüdür.

“İnsanın qüdrətini və kamalını təsdiq edən, onu ucaldan bu səs XIV əsrə Azərbaycanda və bütün yaxın Şərqdə yeni səs idi.” (Mirzağa Quluzadə) Bu səs köhnə hərflərdən yaransa da, həm mənaca yeni idi, həm də hərflərin düzülüş forması yeni idi. “Otuz iki həq kələm” adəmin Nəsiminin quş dilində dediyi söz idi. Burada “kələm” sözünün işlənməsi təsadüfən deyil, hərflər kələmin əslidir. Nəsimi “həq kələm” deyir, bu adı kələm deyil, Allah kələmi - “Quran”dır. Burada işlədirən “Adəm ol candı ki,...” deyimi Nəsiminin adəm oğlunun həqtəala olması fikrini tamamlayır: Adəm ol candır - Adəm ol ruhdur ki, o İNSANA verilmiş Allah əmanətidir.

Füzuli deyir:

Canı canan diləmiş, verməmək olmaz, ey dil!
Nə niza eyləyəlim, ol nə sənindir, nə mənim.

Bu elə Allah əmanəti olan ruhdur, vaxtı gələndə canan - Allah istəyəndə onu qaytarmaq adəm oğlunun borudur.

“Quş dili” hərf mistikası ilə yaradılan müəm-malarla, poetik fiqurlarla, allegorik bənzətmələrlə dolu şeir dilidir. Sos- maddi- realdır, ruh görünməz - irreal, quş dili onların ikisinin vəhdətindən yaranır, pey-ğəm-bərlər, dahi şairlər və bəstəcilər onun gözlə görünməyən varlığını vəh yə fəhm edir.

“Poetik azadlıq axтарan Nəsimi”ni (Nikolay Ti-xonov) tale canla canan arasındaki münasibətlərə gətirib çıxardı. Nəsimi İNSAN azadlığını Eşqdə göründü. Canı canana mübtəla edən Tanrı sıfəti, üzü günəş olan adəmdir:

*Səni bu hüsünü-camal ilə, lütf ilə görüüb,
Qorxdular Həq deməyə, döndülər insan dedilər.*

Hüsünü-camalın kamilliyi canı canana aparan səbəb eşq yoludur.

Can-ruh-insan əslində mikrokosmos, kiçik aləmdir, cahanın -makrokosmosun ifadəsi, zərrəsidir. Nəsimidə can, canan, cahan münasibətləri vəhdəti-vücad müstəvisində həll olunur. Hər şeydə yaradınan - cananın bir zərrəsi var: can onun əmanəti - idarə edən cahan “kun” - “ol”! deyərək yaratdığı əsəridir.

Bir beytə nəzər salaq:

*Canimin, cana, vüsalın can içində canıdır,
Cana canü canə canü canü həm cananıdır.*

Bu “quş dili” deyil, bəs nədir? Onu kəşf - fəhm edə bilmək üçün ya Hz. Süleyman olmalsın, ya da Nəsimi... Bu isə mümkün deyil. Bu dil insan səsi ilə kainati açan bir dildir.

Nəsimi şeirində bu motiv (Həllac Mənsurun edamı - G. Əliyeva-Kəngərli) bədii-fəlsəfi məcazlar sistemini zənginləşdirmək üçün istifadə olunmuşdur. Onun şeirində Mənsur özü həqiqi aşiqin, həm də yalnız insan aşiqin deyil, hər bir zərrə - aşiqin və əbədi həyatın rəmzinə çevrilmiş (“Dövləti Mensur yapış istə ömri - payidar”) Mənsurun dari “zülf”, “həblül-mətn”, “axırət dari” və s. ilə əlaqələndirilərək rəmzlenmişdir. Nəsimi Mensurun “ənəlhəq” sözünü kamil insanın nitqi sayır və onun səssiz danışmaq vasitəsi ilə də ifadə edilməsini mümkün hesab edir:

*Gözləri, qaşı “ənəlhəq” çağırır,
Gör bu sirri kimdə pünhan eyləmiş.*

(Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi. 6 cilddə, III cild. Bakı, “Elm” 2009, səh. 242)

Nəsimiyə görə insanın üzü kainati əks etdirən ayna, ən kamil ilahi mətn, fəlsəfi hikmət nümunəsidir. Üzündür “qulhüvərrəhman”, saçındır “əlləməl-Qu-ran”, Əcəb, şol canların canı nə kanın gövhərindəndir?

Nəsimi öz şeirini Allah nurunun şərhi adlandırdı: “Nəzmi Nəsiminin yəqin Allahü nurun şərhidir.” Nəsimi ana dilini yüksək monalar ifadə edən zəngin lisan səviyyəsinə qaldırmışdı. Allahın nurunu bəşəriyyətə çatdırınan məcazlar xəzinəsi idi bu dil. Şair özü də bunu qeyd edirdi:

*Sən bu Nəsiminin dilini anla, bil sözün
Kim, var bu dildən özgə bizim bir lisanımız.*

Bu adı dil deyil, “quş dili” - klassik şeir dili, özündən sonra Xətaiyə, Nəvaiyə, dahi Füzuliyə sehr, enerji, poetik cürət verən qüdrətli türk dilidir. Nəsimi bu dille canın - ruhun şəklini çəkir, insanın üzündəki “ənəlhəq” yazısını oxuyur, Allah kələməni həkk edirdi:

*Ey camalın “qülhüvəllahi-əhəd”,
Surətin yazusu “Allahü-səməd”.*

Ruh kainatın - həm görünən aləmin, həm də görünməyən, yalnız arıfların, irfan əhlilərin fəhm etdiyi aləmin cövhəri, insan bu cövhərin sahibi, daşıyıcısı, görhəridir. Varlığında bu cövhər olmasına binaən insan daima Allaha doğru can atıb, qəlbini onun nuruna açıb. Sufilər də belə idi, hürufilər də...

Hürufilərə görə “insan həqdən qopmuş nur par-çasıdır”. Sufilər qəlbə, bəsirət gözünü, hürufilər idrəkin gözünü yüksək qiymətləndirilərlər. Hürufilərə görə bir kamil insan var idi, bir də cahil insan!

Hürufilər həm sufılərlə, həm də kamil insan konsepsiyanının böyük mütəfəkkiri Şeyx Nizami ilə birləşirdilər. Nəsimiyə görə kamil insan - əsl insan, Allah əmanəti olan ruhu daşımağa layiq İNSAN - sevən insan EŞQə mübtəla olan insandır: “Nəsimi şei-rində aşiq bir əzəmet mütəssəməsidir. O öz gözələni ölçüsüz bir məhəbbətlə sevir, onun yolunda canından keçməyə, qanını tökməyə hazırlır. Hər yerdə, hər zaman onu arzulayıb, fəraq və hicranın iti oxlarına sinə gərir, onun eşqi ilə göz yaşlarını axtımaqdan belə çəkimir...

Lakin insan -aşiq öz vüqarını da unutmur, lazımlı gələndə ugursuz taleyinə üşyan qaldırır, vəfasız məş-

qəni, aşiqin məhəbbətini, ucuz tutan, onun ülvi hissələrinə bir növ laqeyd qalan sevgilisini - “nazi çox dil-bər” in danlayır, daşlayır, onu ucaltmağa, aşiqini dərk etməyə, onun təmiz məhəbbətini anlamağa və qiymətləndirməyə çağırır” (Azadə Rüstəmova)

Məşhur qəzəldən verdiyimiz aşağıdakı beytlər alımın fikirlərini əyanılışdır:

*Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil!
Gözlərim yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil!*

*Canımı vəslin şərabından ayırdın, ey gözüm,
Eynimi gövhərəşən etmək dilərsən, etməgil!*

*Çünki eşqin məskənidir könlümün viranəsi,
Həsrətə ani məkan etmək dilərsən, etməgil!*

Nəsiminin lirik qəhremani fədakar aşiqdır. O fəda olmayı sevməkdən üstün tutur. O, “Xəncər ilə yürügimi yar, səndən dönməzəm”, “Ölürəm hicran qəmindən, cigərim qan oldu, gəl!” deyə fəryad edir:

*Düdüyü yenə dəli könül gözlərinin xəyalına,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyalı nə?*

*Al ilə ala gözlərin aldadi aldı könlümü,
Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alınə.*

Bu da “quş dili”ndə oxunmuş sirli bir məhəbbət duası. Bu həm də ana dilimizin poetik gözəlliyyini, onun məcaz yaratma imkanlarını əks etdirən Nəsimi duasıdır. “Qadın gözəlliyyi Nəsimidə emosional ovqatla yanaşı intellektual heyrət doğurur.” (Sərxan Xavəri)

Nəsiminin bədii təfəkküründə də, hürufiliyi təqdim üsulunda da estetik duyum tərzində də, təxəyyülünü əks etdirən bədii-fəlsəfi mühakiməsində də məhz dil - “quş dili” sayəsində təzahür edən güclü milli müəyyənlik var. O, fars dilli poeziyadan ana dilini şeir dövrünə keçidi başa çatdırı. Bu ilahi istedadın sahibi cəngavər şairin coşqun hünəri idi. Nəsimi bütün türk poeziya məkanından şeirdə böyük islahatlar keçirən ən cəsarəli şairdir.

Bunun bir səbəbi də Nəsimi şeirinin böyük fəlsəfi əsasə, elmi konsepsiaya malik olmasıdır. Bu bir həqiqətdir ki, “Nəsimi sözü fəlsəfə və poeziya məhərəliyinin ən gözəl nümunəsidir... Nəsimi bilavasita fəlsəfi təlim zəminində yetişmiş şairdir.

Sözün təlimini - hürufiliyi yaradan Nəimi ilə, təlimin sözünü, poetikasını yaradan Nəsimi arasından aşiq-məşqu sevgisini belə kölgədə buraxan mürşid-mürid məhrəmliyi olmuşdur... Nəsimi üçün hürufilik həqiqətə aparan yol idi.” (Sərxan Xavəri)

*Sultandır iki cahanda şol kim,
Fəzli-həq ola anın pənahı.*

Nəsimi ilə Fəzlin fikri vəhdəti, əqidə, iman və inam birliliyi Nəsiminin bir çox şeirinin yaranmasına səbəb olmuş, şair “quş dili”ndə Fəzlin fəlsəfi kəlamlarını səsləndirmişdir:

*Ey əzəli can ilə cananımız!
Əşqi-rüxiydür əbədi şanımız.
Kəbə üzündə bizə, ey Fəzli-həq,
Zülfü rüxün qibləvü imanımız.
Can necə tərk eyləsin, ey can, səni,
Çünki canın canısan, ey canımız!
Pərdə üzündən götür, ey surətin
Fəzli-ilahi ilə rəhmanımız.*

Nəsimi şeirinin əsas bədii-fəlsəfi əlaməti kainatın hüdudsuz, sərhədsiz qavramayı idi.

*Heç kimsə Nəsimi sözünü kəsf edə bilməz,
Bu quş dili dir, bunu Süleyman bilir ancaq.*

Orta əsrlərin ən böyük fəlsəfi təlimi olan sufizm quş dili, quşların mühakiməsi, quşların məntiqi kimi anlaysıclar xüsusi bədii-fəlsəfi ifadə tərzi kimi mövcud idi. Böyük mütəsəvvüf Fəridəddin Əttarın sufi-fəlsəfi baxışlarını əks etdirən əsəri “Məntiq üt-teyr” (“Quşların məntiqi” (mühakiməsi)) adlanırdı. Bu fikri təkcə sufizm və hürufizm ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Dahi Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” adlı didaktik məsnəvisində Ənuşirəvan Adilə dövrün həqiqətlərini bayquşlarının dili ilə çatdırır. Görünür quş dili orta əsrlər ədəbiyyatında hər adamın yox, arıfların-mütəfəkkirlərin anlaya biləcəyi hikmət dili idi ki, böyük hürufi şairi Nəsimi də onu Allahdan sonra şairlərdən əvvəl gələn peyğəmbərin - Həzrəti Süleymanın bilməsi kimi böyük mübaligə yaradaraq bu minvalla həm də öz şairliyi və şeir sənətini ucaldırıldı.

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Həqiqi şeirin, xüsusən orta əsrlər Şərq və Azərbaycan poeziyasının şah damarını gözəllik, eşq vasitəsi ilə Allahın tərifi və bu ilahi simanın vəsfi təşkil edir. Görkəmli alim Rəhim Əliyev "Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü" (2006) adlı orjinal və ciddi monoqrafiyasında belə bir fikir irəli sürür: "klassik şeir üslubu ilkin olaraq dini-təbliği ehtiyacdən və ictimai sıfarişdən yarandı.

Nəsimi və Füzuli şeiri, ilk növbədə, şairin özü və müasirleri üçün və onların ətrafi üçün, hər şeydən önce, tək Allahın qüdrətini təbliğ və tərənnüm edirdi... Nəsimi, Füzuli kimi klassiklərin divanları ilk növbədə, dini-elmi fikrin abidələri kimi qorunur, üzü köçürürlər, təbliğ edilirdi." (R. Əliyev. Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü. Bakı, 2006, səh.12-13)

Misalları xeyli artırmaq olar. Göründüyü kimi, dahi Füzulini lal eyləyən surət ("Heyrət ey büt, surətin gördükde lal eylər məni") əslində Allah kələmi ilə çəkilmiş bir lövhədir. Yenə də Füzuli:

*Ey mələksimə ki, səndən özgə heyrandır sana,
Həq bilmən deməz, hər kim ki, insandır, sana.*

Həqiqətən bu adı insan və bu surət qarşısında heyrət etdiyi büt də deyil, daha kamil, yeganə, bir olan bütlər çoxdur, dinimiz minlərlə bütü məhv edib!

Allahın heç kimi gözəl görmədiyi, bəsiret gözü ilə fəhm etdiyi surətdir. Təkararən qeyd edək ki, bu kamil surət - hüsmi-camal Nəsimiyə görə həqqə möxsusdur.

Səni bu hüsnü-camal ilə, kamal ilə görüb,

Qorxular haqq demaya, döndülər insan dedilər.

Ana kitabımız "Kitabi-Dədə Qorqud"da Tanrı barəsində deyilir: "Ucalardan ucasan, kimsə bilməz necəsən." Bu təxminən islam dinin meydana gəldiyi, hələ bu dindən xəbərsiz, fəqət böyük imperiyalar yaratmış qədim türkün təfəkkür tərzi idi. Klassik anadilli poeziyamız, xüsusən Nəsimi Tanrı ucalığını - Tanrı gözəlliyyini insanların timsalında dərk etdi:

Həqqin kələmi məndədir, sanma məni həqdən iraq,

Cüntü könüldür ərş-i-həq, bəs ərş-i-rəhman olmuşam.

Nəsimi şeirində quş dili haqqın kələmidir, həqqin qərar tutduğu məkan - ərşü-həq insan qəlbidir, könlü-dür.

Sən bu Nəsiminin dilini anla, bil sözün.

Kim, var bu dildən özgə bizim bir lisamız.

Bəs bu hansı lisandır? Bu suala cavabı Nəsimi özü verir:

Nəzmi Nəsiminin yəqin Allahü nurun şərhidir.

Bu lisan "Allah nurun şərhidir", sözsüz dildir, ruhların danışlığı, ancaq dahlərin fəhm qıldıığı dildir. Buna quş dili - gözələrin baxışları, sevən qəlblərin sükü dili də demək olar. Bu quş dilindən də çətin, ancaq eşqə mübtəla olanların analadığı dildir.

Nəsimi ana dilində qeyri-adi iltifatlar, bənzətmələr, təsbihlər, işlətməyin mahir ustası idi. Türk dilində müstəsna poetik incələmələr yaratmaq məcrasını dahi Füzuliyə doğru o yönəltmişdir.

Nəsimidən sonra gələn türk şeiri bu məcəranı tutub getdi, Nəvai və Füzuli zirvələrində qərarlaşdırıb dil, üslub və poetika baxımından billurlaşdı. Nəsimi bir beytədə eyni sözü - al sözünü 7 mənada işlətməklə ana dilimizin bədii-fəlsəfi imkanlarını nümayiş etdirir:

Düşdü yenə dəli könül gözərinin xəyalınə,

Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyalı nə?

Al ilə ala gözərin aldadi aldı könlümü,

Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alına.

*Məndə siğar iki cahan, mən bu cahanə siğmazam,
Gövhəri laməkan mənəm, kövnü məkanə siğmazam.
Ərşə fərşə kafū nun məndə bulundu cümlə cün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhu bəyanə siğmazam.*

Bu məşhur şeiri bütövlüklə misal vermək isteyirsən? O zaman Nəsimi "Məni": Özündə iki cahani yerləşdirən və bu cahana siğmayan, ərş ilə fərşə kaf və nun - "Əxdc" ("Ol!") - Allahın kainatı yaradırkən söylədiyi ilk söz kimi birləşdirən, şeirinin dili - "quş dili" kimi şərhi-bəyanə siğmayan - izahı müşkül olmayan, heç bir nişana, zənnü-gümana, cism ilə cana... və nəhayət "Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhu bəyanə siğmazam" - deyn qüdrətli şair və şəxsiyyətdir.

Nəsiminin fəlsəsi poeziyasının baş qəhrəmanı "Mən" - mənəm Allah deyən İNSAN-dır. Bu insan CAN və CAHAN arasındaki çəkişmədə CANIN - Allah əmanəti olan ruhun tərəfində dayanır: "Can ilə həm cahan mənəm..." deyə cahani canda əridir. Şübhəsiz ki, onun gücü sufilərin - xüsusən təsəvvüfdə reforma yaratmağın - vəhdəti-vücdudun əsasını qoymuş Mühyiddin ibn Ərəbi (1163-1240) təliminin poetik fəlsəfəsinin yaranmasıdır.

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncə şəş mənəm, Surəti gör bəyan ilə, cüntü bəyanə siğmazam.

Bələliklə, bu qüdrətli "Mən"in sərhədləri hüdud-suzdur, o bütün kainatı -zərrədən tutmuş günəşə qədər Allahın yaratdığılarının özündə birləşdirir, elə ona görə də mənəm Allah - "Ənəlhəq" söyləyir.

Nəsimi üçün söz tekçə bədii təsvir və tərənnüm vasitəsi deyil, kainatı idrak aləti idi. O sözü bədii-fəlsəfi metod kimi işlədirdi. Kainatı - kosmosu Allah, cahan və insan üstünlüğünün müstəvisində dərk edir və dərk etdirirdi.

Bu üçlüyün ifadə edicisi SÖZ - "quş dili" idi. Cüntü SÖZdə həm can - insan, insanın mahiyyətini öks etdi-rən ruh, həm də cahan var. Əslində həyat, ölüm, tale canla cahan arasındaki fasılısız mücadilədən ibarətdir.

Nəsimi "can gözü" ifadəsini işlədir:

Düşdü Nəsiminin başı zülfü kimi ayağına,

Düşəli can gözü anın bədri-müəmməm alına.

Xalqda "gözəlliyyəne gözüm düşdü" ifadəsi var, "can gözü" ifadəsi tamamilə yenidir, "quş dili"ndədir: can gözü - yəni ruhumun gözü. Ruhumuzun gözü ay kimi bədrlənmiş gözəlliyyənə düşəli başım zülfün kimi ayağıma düşüb!

Nəsimi şeirində "quş dili"ndə deyilənlərin bir qismində, bizcə bunlar idi, bir qisminin də növbəti yazida "fəhm qılmağa" (Füzuli) cəhd edəcəyik.

Şeirimizin "quş dili"

Alimin qiymətli monoqrafiyasındaki bu müləhizələr bir qədər mübahisəlidir, klassik tariximizin üslubunu tamamilə din alımı kimi izah etdiyi üçün Nəsimi və Füzuli poeziyasının sufi-irfani mahiyyətini düzgün dərk etməyə bir qədər çətinlik yaradır.

Doğrudur, əksər mütəxəssislər sufizmin dini təməlini iqrar edirlər. Biz də "Azərbaycan Füzulişunaslığı" və "Sufizm" adlı kitablarımızda təsəvvüfü, o cümlədən sufi şeirin təməl olaraq dinlə bağlı olduğunu qeyd etmişik. Lakin ilkin -zahidlik mərhələsində sufizmin Hz. Məhəmmədən sonra üçüncü xəlifənin sərvət toplamasına, peyğəmbərin vəsiyyətinə əməl et-məyərək - bərabərsizlik yaratmasına etiraz olaraq yaranmışdır...

Bədii ədəbiyyata, konkret olaraq Nəsimiyə gəl-dikdə isə din, Quran ayələrini və Allah obrayı gözəlliyyini və eşqin ilahi mahiyyətini əks etdirmək üçün, başqa sözlə, onlar öz poetik fəlsəfələrini ifadə etmək üçün SÖZ-ü Allahın adı ilə əlaqələndirir və izah edirdilər. Məsələn, Nəsimi yazıb:

Gər üzün ayın görənə, ey cahanın fitnəsi,

Şübhəsiz həqqi görən sahibnəzər dərsəm, nəla?

Kim ki, həqqi pərdəsiz üzündə, ey can, görmədi,

Bibəsirətdir, gər ana bibəsər dərsəm, nəla?

Nəsimi yaradıcılığında Allah kələmi gözəlliyyi siddətləndirir, onun gizli sırrını və mübhəm mənasını şərh edən vasitə kimi verilir:

...Həq-təalanın kələmi surətin təfsiridir.

...Kirpigin, qaşınla zülfün həq kitabidir, vəli.

... Surətin lövhindən endirdi kitabı Cəbrəil,

... Ey camalın həq kələmi, innəhü-şey'in-əcib.

Belə poetik rəngarənglik - sillogizm həqiqətən quş dili məxsus bir keyfiyyətdir. Başqa bir qəzəldə:

Gəl, ey könülümdə can, canda bədənsən,

Nə candasan, əcəb kim, canü tənsən.

Səni dil necə şərh etsin, a can, kim,

Nə bilsinlər səni kim, can, nədənsən?

"Can" sözünün belə məzmun və məna müxtəlifliyi poetik məcəzə məqamında şairə bədii manevr etməyə imkan verir. Şübhəsiz bu söz fəhmindən, şairin sənət-karlığından bir də dilin ifadə imkanlarını kəşf etmək bacarığından irəli gəlir...

Poeziya fəlsəfənin xidmətinə heç kim Nəsimi qədər səmimi, sevgi ilə müncər etməmişdir. Nizami "Xəmsə"sinin mərkəzində duran "kamil insan", hürfizimdə "kamil insan və cahil insan" olaraq ikiləşir. Nəsimi şeirində o, Allahın simvolu - "Ənəlhəq" olaraq vahid sifətdə - "mən" formasında çıxış edir. Dahi Füzuli onu ilahi məhəbbətlə sevən aşiq -Məcnun obrayı kimi yaradır:

Məndə Məcnundan füzün aşiqlik istedədi var.

Lakin Füzuli Allahı aşiqin - Məcnunun simasında yox, məsuqun - Leylinin timsalında yaradır. Bələliklə Allahı Məcnundan uzaqlaşdırır. İbn Salama ərə gedəndən sonra səhrada Leyliyə rast gəlib ona tən edən Məcnuna Leyli cavabında deyir:

Mən sən deyiləmə, sən mən deyilsənmi?!

Bununla da məlum olur ki, iki canda bir Allah var və təsadüfən deyil ki, Leyli və Məcnun bir adam kimi bir qəbidə dəfn olunurlar.

Nəsimidə "Mən" çox güclü və fəaldır, şairin təbəti kimi mübariz və coşqundur, onun ölçüləri hüdudsuzdur:

